

Християнська повсякденна культура запорожського казачества

В статті автор досліджує питання про християнському миропониманні запорожців. Показано, що звичайна правова культура українського казачества во многом оснований на нормах моралі і релігійних переконань. Незважаючи на особливості соціальної життя і сімейних відносин у запорожських козаків, християнське сприйняття у них було характерним для більшості українських земель. Воно мило в своїй основі як українські православні традиції, так і своєобразні козацькі релігійні погляди і повсякденну практику, а також елементи дохристиянських віровань і обрядів, з яким мільитарним акцентом.

Ключові слова: Запорозька Сечь, козаки, християнська культура

Рецензент: Н.М. Діанова, д.і.н., професор (Одеський національний університет імені І.І.Мечникова).

УДК 94(477)

Наталія Сухоліт

ОЦІНКА УЧАСТІ КОЗАЦЬКОЇ УКРАЇНИ**В ПІВНІЧНІЙ ВІЙНІ 1700 – 1721 рр.****у «БАГАТОТОМНОМУ ПАНЕГІРИКУ» І. ГОЛІКОВА**

У статті розглядається характеристика участі козацької України в Північній війні 1700 – 1721 рр. у багатотомній праці російського історіописця XVIII ст. І. Голікова «Деяния Петра Великого, мудрого преобразователя России, собранные из достоверных источников и расположенные по годам» (1788 – 1789 рр.). Відзначається, що у цьому виданні було подано багато відомостей про місце України у протистоянні між Московським царством та Шведським королівством, що послужило основою для висвітлення українсько-російських відносин не лише в історіописанні останньої чверті XVIII – початку XIX ст., але і науковій та художній літературі другої половини XIX ст., а в окремих випадках – навіть XX ст. Процес осмислення постаті Петра I та минулого Північної війни 1700 – 1721 рр. в історичній літературі XVIII ст. сприяв не тільки міфологізації цієї історичної особистості, але і тогочасних історичних подій. І. Голіков у розвитку панегіричної літератури першої половини XVIII ст. на новому рівні продовжував глумити російського царя та возвеличувати перемоги російських військ у Північній війні. Одночасно з цим автор розкривав місце і роль козацької України, але якщо участь українських козаків та їхніх правителів у цій війні спочатку (до 1708 р.) подавалося у позитивно-героїчній оцінці, то після переходу гетьмана І. Мазепи на бік Шведського королівства характеристика участі України зазнає кардинальної зміни.

Ключові слова: Іван Голіков, Петро I, Іван Мазепа, українсько-російські відносини, козацтво, Північна війна.

Протягом 1788-1789 рр. російським купцем Іваном Голіковим були надруковані 12 томів «Деяния Петра Великого, мудрого преобразователя России, собранные из достоверных источников и расположенные по годам»⁷⁷. У вступі до своєї багатотомної праці

⁷⁷ Голіков І. І. Деяния Петра Великого, мудрого преобразователя России, собранные из достоверных источников и расположенные по годам. – М., 1788-1789. – Т. 1-12; 2-е видання: М., 1837-1843. – Т. 1-15.

її автор відверто заявив: «С какою жадностию читал я сии книги, и каким они мне казались тогда сокровищем я изобразить не могу, скажу только, что они воспламенили во мне непреодолимое желание к исканию и собиранию всего относящегося до истории Петра Великого, которого каждое отеческое деяние наполняло душу и сердце мое беспредельным к нему благоговением»⁷⁸. Власне така самооцінка власного доробку історіописцем-любителем дала підставу вже історіографам XIX ст. називати дане видання «багатотомним панегіриком»⁷⁹, адже він був написаний з метою возвеличення діяльності царя Петра I.

Іван Іванович Голіков народився близько 1734 р. в м. Курськ у купецькій родині. За свідченням самого Голікова чи не першим його прочитаним твором став рукописний зошит з описом Полтавської битви 1709 р. та інших подій доби Петра I, який зберігався в родинному архіві. Це був список із щоденника архимандрита Михайла, настоятеля Курського Знаменського монастиря, який служив при Петрові I полковим священником⁸⁰, адже у передмові до «Деяний Петра Великого...» читаємо: «Еще в юности моей, дому покойного отца моего знаком был один умный и почтенный монах, настоятель Курского Знаменского монастыря, отец архимандрит Михаил, служивший при Петре I полковым священником и бывший очевидным свидетелем многих великих дел сего государя, из которых знаменитейшия вносил он в памятные свои тетради; особенно ж Полтавская победа и Мазепина измена описаны им были со всеми подробностями. Оригинальные сии тетради, или список с оных был и у моего отца, которые он мне давал читать, когда я уже научился разбирать письменную грамоту. Сии самые записные тетради толь сильное во мне сделали впечатление, что несмотря на мое малолетство, тогда же возбудили во мне крайнюю охоту узнать больше о сем Государе...»⁸¹. Як бачимо, що «Мазепина измена» також була серед тих історичних подій, які зацікавили автора до захоплення історією Росії.

У 1761 р. І. Голіков розпочав власну торгіву справа в Петербурзі, а невдовзі був обраний депутатом до Комісії нового Уложення. Тут він познайомився з людьми, які розпочинали свою кар'єру за часів Петра I – С. Мордвиновим, І. Талізінім та А. Нагаєвим. Зокрема, в останнього зберігалися царські листи та деякі матеріали з історії морського флоту. Поступово Голіков

⁷⁸ Голіков И. И. Деяния Петра Великого, мудрого преобразователя России (издание второе). – Т.1. – М.,1837. – С. II.

⁷⁹ Старчевский А. Д. Очерк литературы русской истории до Карамзина. – СПб., 1845. – С.174.

⁸⁰ Мезин С. А. Русский историк Голиков. – Саратов, 1991. – С.6.

⁸¹ Голіков И. И. Деяния Петра Великого. – Т.1. – М.,1837. – С. II.

зібрав близько півтори тисячі друкованих та рукописних творів з історії царювання Петра I та Північної війни 1700 – 1721 рр. Однак у 1781 р. майбутній автор «Деяний Петра Великого...» був арештований у зв'язку з обвинуваченням у безмитне ввезення до Росії французької горілки та засуджений на заслання до Сибіру. Але коли з нагоди відкриття пам'ятника Петру I у 1782 р. Катериною II був оголошений маніфест про амністію Голікова помиливали, хоча і заборонили йому займатися комерцією. У зв'язку з цим, оселившись у своєї дочки в селі Анашкіно під Москвою, він почав писати працю про життєдіяльність Петра I⁸².

Потрібно зазначити, що І. Голіков отримав доступ до архіву Колегії іноземних справ та архіву Академії наук в Петербурзі. У результаті лише підготовлені ним додатки до «Деяний Петра Великого...» склали 18 томів та були видані протягом 1790 – 1797 рр. Перші три томи присвячувалися історії Росії XVII в., 4 – 14-й томи містили доповнення та поправки до тексту основної праці, у 15 та 16 томах описувалися події 1709 р., у 17 томі друкувалися «анекдоти» про Петра I, а останньому – опис економічного стану Росії протягом 1696 – 1725 рр. При цьому сам І. Голіков вважав себе не «істориком», а простим «збирачем», який звернувся до такого роду діяльності з «бажання роздумувати (тобто філософствувати. – Н.С.)»⁸³. Як стверджували дослідник його біографії О. Чернобаєв, «не зная иностранных языков, Голиков делился последним достоянием своим с переводчиками, собирая известия, переданные иноземными писателями о Петре; ездил почти по всем местам, где бывал Петр или основал какие-либо заведения; собирал малейшие о нем подробности; расспрашивал старожил»⁸⁴. Д. Бантыш-Каменський справедливо відзначав, що І. Голіков «без всякого образования, с природным, изыскательным умом соединял редкое терпение и, вместе, ловкость достигать предположенной цели отысканием источников, откуда он почерпал любопытные сведения, которые, без него, погибли бы для потомства»⁸⁵.

У вступі до своєї багатотомної праці І. Голіков вказав, що чи не головною мотивацією, яка змусила його почати систематичну роботу над історією Петра I, стало знайомство з текстом історії Росії, написаної шведським офіцером Ф. Страленбергом⁸⁶. Цей твір був перекладений англійською в Лондоні (1738), французькою в Амстердамі (1757) та іспанською у Валенсії (1780) мовами.

⁸² Плюханова М. Б. И. И. Голиков // Словарь русских писателей XVIII века. – Вып. 1. – Л., 1988. – С. 207.

⁸³ Голиков И. И. Деяния Петра Великого, мудрого преобразователя России. – Ч. 1. – М., 1788. – С. 1.

⁸⁴ Чернобаев, А. А. Голиков Иван Иванович // Историки России. Биографии. – М., 2001. – С. 49.

⁸⁵ Бантыш-Каменский Д. Н. Голиков Иван Иванович // Энциклопедии знаменитых россиян. – М., 2008. – С. 171 – 172.

⁸⁶ Stralenberg F. Das nord-und ostliche Theil von Europa und Asia, in soweit solches das gantre russische Reich mit Siberien und der grossen Tartarey in sich begreiffet. - Stockholm, 1730.

Рукописний переклад цієї книги потрапив до рук Голікова з бібліотеки І. Шувалова.

Шведський історик наводив різні, часто негативні, оцінки особистості Петра I та його діяльності, серед чого були й такі неприємні, але справедливі звинувачення, що російський цар: «...зводив на високі посади з низького звання людей»; «...набирав до себе молодих людей без розбору: благородних і неблагородних»; «...тим молодим людям дозволяв висміювати бояр, що зберігали старовинні звичай»; «... допускав до себе офіцерів, що вийшли з простих солдатів офіцерів та фамільярно з ними спілкувався»; «...посилав в чужі краї дітей боярських для вивчення недостойне дворянського звання мистецтв ремесел і наук, благородних з підлими»; «...записував благородних у солдати і вживав на всякі роботи»; винищив стрільців; заснував Таємну канцелярію; дозволив слугам доносити на своїх панів і заохочував їх до цього; наклав на людей нові податки та побори; встановив тяжкий обов'язок, що полягав в ритті каналів; зробив суди занадто суворими, а суддів – неосвіченими; скасував формулу государь сказал, а бояре приговорили»; змушував прославляти себе в формах, що ображають почуття віруючих; занадто регламентував діяльність купців, що призвело до занепаду торгівлі; занадто жорстко проводив політику орієнтації на західні цінності; продемонстрував свою непомірну жорстокість у справі царевича Олексія⁸⁷.

Колишній купець І. Голіков скрупульозно, по пунктах «спростовував» положення, викладені у праці Страленберга. Причому аргументи ним наводилися різні – від фактологічних до емоційно-чуттєвих. Так, останній пункт про жорстокість монарха Голіков спростовував, порівнюючи Петра I, який не допустив до царювання недостойного сина і тим самим «врятував націю», з римським імператором Марком Аврелієм, який не перешкоджав, а, навпаки, сприяв тому, щоб його трон зайняв син Коммод, який став згодом тираном. Разом з тим, І. Голіков стверджував, що у царя все ж таки «были грехи человеческие, но не было царских»⁸⁸. У зв'язку з цим дослідники відзначали, що праця Голікова по суті стала «багатотомним панегіриком» російському цареві Петру I⁸⁹. Автор стверджував, що «благование к сему монарху, мудрому преобразителю России, отрада, какою подавало угнетенному моему сердцу в смутных обстоятельствах чтение и рассмотрение отеческих его подвигов, занимавших целую жизнь сего государя в пользу России»⁹⁰.

⁸⁷ Артемьева Т. В. Идея истории в России XVIII века // Философский век. - Вып. 4. - СПб., 1998. - С. 58.

⁸⁸ Голиков И. И. Деяния Петра Великого. - Т. 1. - М., 1837. - С. 11.

⁸⁹ Старчевский А. Д. Очерк литературы русской истории до Карамзина. - С. 174.

⁹⁰ Голиков И. И. Деяния Петра Великого. - Т. 1. - С. VI.

Багато місця у своїй праці І. Голіков приділив висвітленню участі України та її правителя, гетьмана І. Мазепи, у Північній війні 1700 – 1721 рр. При цьому серед джерел наявної інформації «Деяний Петра Великого...» за словами самого автора були: «...рукописная Летопись о зачатии и рождении сего Государя и его История, переведенную с греческого Г. Писаревым, да Шафирово Рассуждение о причинах войны с Карлом XII, королем шведским. ...Журнал Государева Персидского похода и несколько других записок, принадлежащих до царствования Петра I... Знакомство с Иван Ивановичем Неплюевым, служившего при Петре... (почтенными слугами Петра Великого Семеном Ивановичем Мордвиновым, Алексеем Ивановичем Нагаевым, Иваном Лукьяновичем Тальзиным и со многими другими особами, жившими при сем Государе) Комиссар Крекшин, который снабдил меня многими записками, относившимся к истории времен Петра I»⁹¹. Особливе місце серед джерел праці І. Голікова займав текст О. Манкієва «Ядро Российской истории». Окрім того, під час написання автором був використаний доробок таких відомих авторів XVIII ст. як П. Шафіров, І. Болтін, Г. Міллер, А. Сумароков та ін.

Першу відомість про участь козацьких військ України у Північній війні 1700 – 1721 рр. знаходимо у 2-му томі другого видання праці І. Голікова. Вона датується 1703 р. та розкриває виконання гетьманом І. Мазепою розпорядження Петра I щодо повернення правобережним полковником С. Палієм захопленої Білоцерківської фортеці польському королеві Августу II: «1703. Гетману Мазепе стараться о возвращении от Палея Белоцерковской крепости и о успокоении тамошних бунтов, и чтоб наблюдал он гетман того, дабы подданные казаки к тому бунту не приобщились»⁹². Описуючи події Північної війни в 1704 р. автор подає таку інформацію: «1704. Монарх дал указы: 1. Ober-комиссару князю Дмитрию Михайловичу Голицыну, в Киеве находившемся, с 12 000 пехоты и с 5 000 казаков следовать в Польшу и действовать по указам королевским... гетману Мазепе быть со всем своим войском готовым к походу, и когда получит повеление от короля, тотчас следовать, куда он укажет, повелевая при том поступать с противными королю поляками, как с неприятелями...»⁹³. Отже, бачимо наскільки важливою були місце і роль гетьмана І. Мазепи та українського козацького війська у російській політиці на першому етапі Північної війни 1700 – 1721 рр.

Наступне повідомлення з праці І. Голікова стосується подій 1706 р., коли цар Петро I наказував українському гетьманові взяти участь у бойових діях проти шведів на території білоруських земель Великого князівства Литовського: «1706. К гетману Мазепе, чтоб он с

⁹¹ Голиков И. И. Деяния Петра Великого. – Т.1. – С. VI.

⁹² Там же. – Т.2. – М., 1837. – С.75.

⁹³ Там же. – Т.2. – С.477.

своим войском близился к Минску, а наперед себя отправил бы конницы своей две доли как можно скорее. Первое сие повеление по тому было нужнее других: ибо король шведский не имел у себя легкой конницы, а полезность оныя есть очевидна: как-то для скорого проведывания о неприятеле, для замедления его похода повреждением дорог, разломанием мостов, опустошением самой страны, доставанием языков и прочее»⁹⁴. У той же час, за твердженням автора, цар «предписывал гетману своему Мазепе с подробнейшим наставлением построить мосты по тому пути, по которому гродненское войско следовать имеет к своим границам; на него-же гетмана возложить готовить магазины в городах Слуцке, Бресте и в некоторых других местах»⁹⁵.

Головним чином І. Голіков подавав відомості, що стосуються України та козаків-українців від імені Петра I («цар наказав», «цар розпорядився і т. д.): «что при гетмане пехоты более 5000, что казаков его уже несколько тысяч в Брест пришло; что приказано им з Бреста доставить к ним провиант»⁹⁶, «...и чтоб при первом известии о выходе войск из Гродна повелел бы Мазепа) из Киева на встречу оному выслать 2 000 легких возов с мукою и прочее»⁹⁷; «между сими неусыпными попечениями Великий Государь осматривал Киевскую крепость, и найдя худое оныя местоположение, определил построить новую около Печерского монастыря, и тогда-же сам оную измерил; а в день Успения Богородицы, при духовном обряде, торжественно своими руками заложил, быв сам оныя инженером, определяя тогда же к построению оныя Малороссийское войско и несколько солдат, под смотрением гетмана Мазепы, придав ему в помощь полковника Гейсена и повелел Гетману до окончания построения ее не отлучаться, разве на краткое время»⁹⁸.

Лише інколи І. Голіков писав від свого імені, зокрема він повідомляв, що «в битве под Калишем участвовал деташамент казаков»⁹⁹. Дана інформація є дуже цінною з огляду на те, що й до сьогодні більшість російських та польських істориків чомусь не згадують про участь підрозділів українського козацтва у Калішській битві 1706 р.

Автор «Деяний Петра Великого...» також розкриває проблеми міжнародних відносин, зокрема стосунки між Росією та Польщею та місце і роль України у тогочасній політиці цих країн. Так І. Голіков правдиво розкриває ситуацію, коли опозиційна польська

⁹⁴ Голіков І. І. Деяния Петра Великого. – Т.2. – С.165.

⁹⁵ Там же. – С.183.

⁹⁶ Там же. – С.187.

⁹⁷ Там же. – С.189.

⁹⁸ Там же. – С.236.

⁹⁹ Там же. – С.264.

шляхта хотіла обрати своїм королем Якуба Собеського на противагу проросійському Августу II, а гетьману Мазепі доручалося зібрати військо для того, щоб бути готовим виступити проти опозиціонерів: «Притом же повелел уведомить короля о полученной ведомости, что король шведский вознамерился идти от Нарвы на его королевские войска, и что будто-бы королевич Яков (Собеский) с поляками, по научению шведов напасть хочет на него же короля; чего ради, заключает монарх, и дан от него указ казацкому гетману, быть в готовности к удержанию такого польского предприятия»¹⁰⁰.

Цікаво, що майже увесь XI-й том «Деяний Петра Великого...» присвячувався І. Мазепі, «українській проблемі» та Полтавській битві 1709 р. Перед тим як описати перемогу росіян над шведами під Полтавою, І. Голіков зауважував, що розповідь про «орудие, соделавшее сию победу еще блистательнейшою». Під цим «орудием» автор має на увазі українського гетьмана І. Мазепу, який так бездарно програв своєму колишньому сюзерену Петру I: «Обещав издать полное описание славных Полтавских победы, положившей твердое основание видимого величия и могущества России, исполняю теперь оное. Но прежде нежели приступлю к сему, за нужное почитаю описать орудие, соделавшее победу сию еще блистательнейшею. Орудие сие есть Мазепа, бывший того времени Малороссийских войск гетман. О происхождении сего изверга разныя у писателей мнения (Прокопович, Миллер)...»¹⁰¹. Далі російський історик кінця XVIII ст. розкриває коротку біографію І. Мазепи, яку подає за легендарними свідченнями французького просвітителя Вольтера. При цьому І. Голіков вживає епітети «неблагодарнейший злодей». «Гнустость и злость души» тощо: «первое действие по избрании на Гетманство сего благодарнейшего злодея было», «следующее доказательство гнустости и злости души сего изверга»¹⁰².

Потрібно зазначити той факт, що більшість концептів праці І. Голікова була використана М. Щербатовим при написанні «Истории Российской», а також М. Бестужевим в «Опыте истории российского флота», О. Пушкиним в «Истории Петра Великого»¹⁰³, історичних працях популярного російського історика М. Полевого. Власне саме «багатотомний панегірик» І. Голікова став основою для творення біографій І. Мазепи, які були опубліковані в працях дослідників XIX ст. – Д. Бантиша-Каменського та М. Маркевича. Особливо треба наголосити на тому, що саме історіописець-любитель XVIII ст. створив

¹⁰⁰ Голиков И. И. Деяния Петра Великого. – С.383 – 384.

¹⁰¹ Там же. – Т.11. – М.,1839. – С.3.

¹⁰² Там же. – С.10.

¹⁰³ Попов П. Пушкин в работе над историей Петра I // Литературное наследство, 1934. – №16-18. – С. 247 – 253; Он же. Пушкин как историк // Вестник Академии наук СССР. – Вып. 2-3. – М.-Л., 1937. – С.147 – 148.

той «знайомий» негативний історіографічний образ українського гетьмана, який й до цього часу використовується більшістю сучасних російських істориків, зокрема М. Павленком, В. Артамоновим, Г. Санінім, К. Кочегаровим та ін.¹⁰⁴. Щоб пересвідчитися в цьому звернімо увагу на розширене «Оглавление XI тома» І. Голікова: «История Мазепы. – Происхождение его из Польши от шляхтича. – Год рождения его и природные дарования. – Обучался в училище Езуитов. – Развратность сердца его. – Уводит дочь благодетеля своего, обрученню другому. Его догоняют и заключают. – Род казни раздраженным отцом ему вымышляется. – Каким образом переселился он в Украину. – Вступает в казацкую службу. – Остается при стороне мятежного гетмана Дорошенка. – Дорошенко отправляет Мазепу с письмами к султану и хану Крымскому. – Его с оными поймали и отослали в Москву. – Но по просьбе гетмана Самойловича освобожден и отпущен. – Мазепа был тогда казаком, женат и имел детей. – Имени жены и детей его не известно. – Мать его была игуменьей в Печерском девичьем монастыре. – Сестра его Александра была за двумя мужьями, Обидовским и Войнаровским. – Мазепа вступает в домовую службу к гетману Самойловичу. – Учиняется писарем, а потом сотником и войсковым товарищем, – Великая к нему доверенность гетманская. – Приобретает у царя и бояр доверенность и уважение. – Производится в генеральные есаулы. – Доверенность к нему гетманская породила в сердце его желание низвергнуть и самому сделаться гетманом. – Возводит на гетмана измену и низвергает его. – И возводится сам на гетманство. – Мазепа арестует сына несчастного гетмана, отсылается он в Севск и казниться. – Другой сын его вместе с ним посылается в ссылку в Сибирь. – Приобретает отличную милость у обоих царей и употребляет оную на оклеветание многих бояр. – Власть его увеличивается в Украине. – Замечается обращение его с езуитами и вельможами польскими... – Монарх исполняет все его желания...»¹⁰⁵. Як бачимо, структура роботи побудована саме таким чином, щоб у читача відразу ж виникла відраза до діяльності Мазепи не тільки як до гетьмана-політика, але і людини.

Щодо характеристики переходу І. Мазепи на бік шведського короля, то І. Голіков вибудовує таку історіографічну схему: «...Измена заражает сердце Мазепино при самом начале Шведской войны. – Начальное действие измены. – Условие учиненное с преданными в тайне королю шведскому. – Сокрывает большую часть богатства своего в городе Белой Церкви... – Хитрости его для привлечения к себе всего народа. – И для отклонения оных от государя. – Сколь умел

¹⁰⁴ Див.: Чухліб Т. Іван Мазепа: до дискусії про розкриття проблеми «вірності» і «зради» українського гетьмана в російській офіційній традиції та історіографії // Україна в Центрально-Східній Європі / Відп. ред. В. Смолій. – Вип. 12 – 13. – К., 2013. – С. 325 – 346.

¹⁰⁵ Голіков И. И. Деяния Петра Великого. – Т. 11. – С. II.

он скривать все оное, и обольщать государя. – Советуя истребить запорожцев, яко всегдашних мятежников. – Описывает преданного ему их атамана самым злодеем. – Тайно подкрепляет бунтовщика Булавина... - Мазепа предаётся проклятию. – Злодей проникает, с каким намерением писаны к нему помянутые письма... - Мазепа имеет тайную переписку с полтавским полковником»¹⁰⁶. Звичайно, що більшість з цих конструктів автора є надуманими й такими, що не мали під собою історичної основи. І. Голіков також помилово стверджував, що під час Полтавської битви 27 червня 1709 р. Мазепа керував правим флангом шведів та перший втік з поля бою, а потім не дочекавшись Карла XII першим переправився через Дніпро та втік до Туреччини.

Як відзначали російські дослідники біографії та діяльності І. Голікова, той широко використовував у своїй праці «крекшинские домьслы», тобто некритично підходив до інформації, яку подавав у своєму доробку його попередник П. Крекшин. «Сказочные образы распространились по множеству исторических сочинений в качестве якобы реальных фактов»¹⁰⁷, - зауважував з приводу історичних праць П. Крекшина та І. Голікова сучасний історик П. Кротов.

Отже, «багатотомний панегірик» І. Голікова про Петра I, де було подано багато відомостей про участь України в Північній війні послужив основою для висвітлення українсько-російських відносин не лише в історіописанні першої чверті XVIII ст., але і науковій та художній літературі XIX ст., а в окремих випадках – навіть XX ст. Процес осмислення постаті Петра I та минулого Північної війни 1700 – 1721 рр. в історичній літературі XVIII ст. сприяв не тільки міфологізації історичної особистості, але і багатьох історичних подій. І. Голіков у розвиток панегіричної літератури першої половини XVIII ст. на новому рівні продовжував глорифікувати російського царя та возвеличувати перемоги російських військ у Північній війні. Одночасно з цим автор розкриває місце і роль козацької України, але якщо участь українських козаків та їхніх правителів у цій війні до 1708 р. також подавалося у позитивно-героїчній оцінці, то після переходу гетьмана Мазепи на бік Шведського королівства характеристика участі України зазнає кардинальної зміни у зовсім протилежний бік.

Наукове історіописання у другій половині XVIII ст. почало грати значну роль в житті суспільства Російської імперії. Поступово воно стало одним з дієвих механізмів державної ідеології країни, почало впливати і багато в чому визначати розвиток тогочасної суспільної та історичної свідомості. Йому надавалося важливе значення у

¹⁰⁶ Там само. – Т.11. – С.П.

¹⁰⁷ Кротов П. А. Сотворение легенды // Родина. – № 7. – М., 2009. – С. 61 – 64.

пропагандистських цілях. Формами існування і проявами історичного знання на той час стали монументальні і вузькоспеціальні історичні твори, які можна розділити на кілька типів: «публіцистичні», «наукові», «академічні», «науково-популярні», а також літературні твори російських історіописців. Своєрідним «гранд-наративом» з історії періоду правління Петра I стала багатотомна любительська праця Івана Голикова «Деяння Петра Великого, мудрого преобразователя России», яка на довгі роки визначила оцінки російською історіографією не тільки діяльності російського царя Петра I, але і вплинула на формування негативного образу українського гетьмана І. Мазепи.

Natalia Sukholit

Characteristics of participation of Cossack of Ukraine in the Northern War 1700 – 1721's in the «multi-volume panegyric» Ivan Golikov

The article discusses the participation of Cossack Ukraine in the Northern War 1700 – 1721 years in a multivolume work of Russian historians of XVIII century «Acts of Peter the Great, the wise reformer of Russia collected from reliable sources and located by data» (1788 – 1789). It is noted that in this edition have been collected much information about Ukraine's place in the confrontation between Muscovy and the Swedish kingdom, which served as the basis for the lighting of the Ukrainian-Russian relations only in the writing of history in the last quarter of XVIII – early XIX centuries, but also in scientific and artistic literature in the second half of the XIX century, and in some cases – even in XX century. The process of understanding the figures of Peter I and the history of the Northern War 1700 – 1721 years in the historical literature of the XVIII century contributed not only to mythologizing of historical figure, but this historical events of that time. Golikov to the development of panegyric literature of the first half of the XVIII century to a new level continued to elevate the Russian tsar and praise the victory of Russian troops in the Northern War. At the same time, the author revealed the place and role of Cossack Ukraine, but if the participation of the Ukrainian Cossacks and their rulers in the war first (until 1708) was applied in line with the positive assessment of the heroic, then after the Hetman Mazepa's on the side of the Kingdom of Sweden characteristic of Ukraine's participation experienced transition fundamental changes.

Key words: Ivan Golikov, Peter I, Ivan Mazepa, the Ukrainian-Russian relations, the Cossacks, the Northern War.

Наталья Сухолит

Оценка участия казаческой Украины в Северной войне 1700 – 1721 гг. в «многомтомном панегирике» И. Голикова

В статье рассматривается характеристика участия казацкой Украины в Северной войне 1700 – 1721 гг. в многомтомном труде русского историописца XVIII в. И. Голикова «Деяния Петра Великого, мудрого преобразователя России, собранные из достоверных источников и расположены по годам» (1788 – 1789 гг.) Отмечается, что в этом издании было подано много сведений о месте Украины в противостоянии между Московским царством и Шведским королевством, что послужило основой для освещения украинско-российских отношений не только в историописании последней четверти XVIII – начале XIX вв., но и научной и художественной литературе второй половины XIX в., а в отдельных

случаях – даже ХХ в. Процесс осмысления фигуры Петра I и истории Северной войны 1700 – 1721 гг. в исторической литературе XVIII в. способствовал не только мифологизации этой исторической личности, но и тогдашних исторических событий. И. Голиков в развитие панегирической литературы первой половины XVIII в. на новом уровне продолжал возвышать русского царя и восхвалять победы русских войск в Северной войне. Одновременно с этим автор раскрывал место и роль казацкой Украины, но если участие украинских казаков и их правителей в этой войне сначала (до 1708 г.) подавалось в русле положительно-героической оценки, то после перехода гетмана Мазепы на сторону Шведского королевства характеристика участия Украины испытывает кардинальные изменения.

Ключевые слова: Иван Голиков, Петр I, Иван Мазепа, украинско-российские отношения, казачество, Северная война.

Рецензент: Т.В.Чухліб, д.і.н., провідний науковий співробітник (Інститут історії України НАН України).

УДК 908:372.48:019.911(477.74)

Тарас Гончарук

**ЧУМАЦЬКИЙ ПРОМИСЕЛ І ОДЕСА
(за матеріалами газети «Одесский вестник»
кінця 1850-х – середини 1860-х рр.)**

У статті розглядаються публікації газети «Одесский вестник» 1858 – 1867 рр. присвячені чумацькому промислу. Зокрема, аналізуються публікації: про труднощі чумацьких перевезень до Одеси; про вплив чумаків на стан одеських вулиць; про випадки, коли чумаки ставали в Одесі жертвами кримінальних елементів і поліцейського свавілля; про обман чумаків одеськими перекупниками і ін. Робиться висновок, що «Одесский вестник» не лише висвітлював питання, пов'язані з перебуванням в Одесі чумаків, але й нерідко виступав на їхній захист.

Ключові слова: чумаки, Одеса, «Одесский вестник».

В історичній літературі вже приділялася увага місцю Одеси в історії чумацького промислу у зв'язку з участю чумаків в транспортуванні до одеського порту в ХІХ ст. зерна. Зокрема, цього питання торкалися у своїх працях Н. Букатевич¹⁰⁸, І. Слабеев¹⁰⁹, О. Гордуновський¹¹⁰ та ін. Однак при вивченні зв'язків найбільшого міста України середини ХІХ ст. та чумаків дотепер недостатньо уваги приділялося такому джерелу, як преса. В цьому питанні передусім слід звернути увагу на одну з провідних тодішніх газет Наддніпрянщини «Одесский вестник» (далі – ОВ). В

¹⁰⁸ Букатевич. Н. Чумацтво на Україні. Історично-етнографічні нариси. – Одеса, 1928. – С. 36 – 42.

¹⁰⁹ Слабеев І.С. З історії первісного нагромадження капіталу на Україні (Чумацький промисел та його роль в соціально-економічному розвитку України ХVІІІ – першої половини ХІХ ст.). – К., 1964.

¹¹⁰ Гордуновський О.М. Організація, розвиток та напрямки хлібної торгівлі в Україні у ХІХст. – Черкаси, 2010. – С. 111, 118, 205 – 208, 211, 218.